

PČELARSTVO

Marijeta RAJKOVIĆ
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju
Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb

1. UVOD

U primorskim selima krivoputskoga područja tijekom 20. stoljeća gotovo svaka kuća imala je pčele. Na nadmorskoj visini od oko 500 do 600 metara u prosjeku svako treće kućanstvo bavilo se pčelarstvom, dok za područje na oko 800 metara nadmorske visine uzgoj pčela pronalazimo tek u tragovima. Razlog tome jesu geografske odlike terena i klimatske prilike, ponajviše duge zime. Karakteristike ovoga prostora jesu selidbe pčela na više nadmorske visine što je uključivalo nekoliko vrsta ispaše pčela, odnosno rast drugih vrsta biljaka na određenim nadmorskim visinama. Na primorskim obroncima Velike Kapele prema nekoliko najraširenijih medonosnih biljaka pronalazimo i nekoliko vrsta meda. Najrasprostranjenije su *kuš* (kadulja) i *vrisak*. Pojedinci koji su se bavili pčelarstvom u prvoj polovici 20. stoljeća isključivo za vlastite potrebe imali su od nekoliko *ulišta* (košnica), pa do dvadesetak *ulišta*, a nekoliko pojedinaca posjedovalo je i do 200 košnica te im je pčelarstvo bio primarni izvor prihoda. Osim primarnoga razloga bavljenja pčelarstvom, proizvodnje meda, pojedinci koji su imali veći broj košnica izrađivali su *šerbet* (vrsta napitka), koristili su pelud (zbog ljekovitih svojstva) te vosak.

Cilj ovoga rada bio je prikupiti podatke o smještaju i izgledima pčelinjaka, vrstama košnica te pčelarskom priboru. Također, doznalo se mnogo i o pčelarskom poslu posebice oko rojenja pčela i tradicijskoga načina vrćanja meda. Postojala su i vjerovanja vezana uz pčelarstvo poput tvrdnje da dolazak odbjegloga roja u dvorište donosi sreću te stavljanje konjske lubanje uz pčelinjak. Zbog bogatstva šumske vegetacije Krivopučani su nerijetko u šumama pronalazili *divlje* pčele (odbjegle), te će čitatelji saznati može li ih se prenijeti kući i udomačiti. Tradicijsko pčelarstvo završava poglavljem koje je posvećeno liječenju pčela. Budući da rad prikazuje pčelarstvo tijekom 20. stoljeća u fragmentima se prikazuje i suvremeno pčelarstvo. Primjerice, tijekom istraživanja utvrđeno je da pčelari iz bližih urbanih središta ljeti na obronke Krivoga Puta dovoze pčele zbog netaknute prirode i mogućnosti ekološki čiste proizvodnje meda, od kojeg su pojedine vrste ljekovite.

Kao polazište za ovaj prilog poslužila su pitanja iz Upitnice Etnološkoga atlasa (UEA), tema broj 28. *Košnice i pčelinjak*, koju sam prilikom boravka na terenu proširila i prilagodila području istraživanja i pojedinim kazivačima U Upitnici iz Arhiva Etnološkoga atlasa (signatura Fd241, broj 1382) kao odgovor na sva pitanja piše: *Nema*, a budući da tema na ovom području dosad nije istraživana, svoje podatke nisam imala s čim komparirati.¹

* * *

Na nadmorskoj visini od oko 800 metara u selima Krivi Put, Mrzli Dol, Alan, Veljun, odnosno njihovim zaselcima, tek su se pojedinci, jedna ili dvije obitelji, bavile pčelarstvom. Ivan Vukelić Mikula iz Podbila bavljenje pčelarstvom u prošlosti ocrtao je na sljedeći način: *Tu se u ovom kraju, dole od Klaričevca pa vamo gore, niko se takorekuć nije bavio sa pčelama, mislim intenzivno. Ako je neko imao, nije imao košnicu, već jedno ulište i to je sve, al tu nije bilo meda.* Na nižim nadmorskim visinama 500 do

¹ Zahvaljujem Berislavu Šimuniću, dr. vet. med., na stručnoj pomoći i redakturi ovoga poglavlja. Temu pčelarstva istraživala sam također na području Senjskoga bila, sjevernog Velebita i otoka Raba. Građa je u sintetskom obliku.

600 metara u Kosovoj Buljimi, Šušnju, Vrataruši, *svaka treća kuća* imala je barem po par komada *ulišta* (košnica), a neke i do tridesetak. No, stoga je u Primorju gotovo svaka kuća imala pčele jer, kako kazivači tumače, odgovarala im je klima.

No, zabilježila sam i sjećanja na nekoliko primorskih obitelji kojima je pčelarstvo bilo znatan izvor prihoda. *Prije Drugog svjetskog rata, moja teta i tetak imali su pčelinjak i preko 100 košnica. Oni su bili u Primorju u Šatoru, kraj Sabinja. On je bio gori na Alanu lugar pa su selili gori. Selili su dolje u Šator na kadulju u petom mjesecu, a onda gore na vrisak... On je to zbilja imao uređeno za ono vrijeme pristojno (...)* Budi tu na Alanu do u kasnu jesen, onda opet seli dolje. Doli su bili zimi tamo je bila blaža klima, kazala je Ivanka Atalić Garina s Alana. Ista kazivačica prisjeća se: *1931. godine našao je toliko meda da je u Senju kuću kupio.* Anka Butković *Matićeva*, također porijeklom s Alana, prisjetila se da je početkom 20. stoljeća *jedan Primorac ima na Alanu, jedno 300, 400 metara sve jedno do drugog ulišta. Kad sam ja imala jedno 6 godina on je umro, tada je imo preko 70 godina. On je prodavao med, radio šerbet. Onda je znao dati vako komšijama, nije prodavao šerbet. Mi djeca smo vajakad (stalno op.a.) bili oko njega, dica su to najviše i pila.*

Bavljenje pčelarstvom prenosilo se s koljena na koljeno, a iza Drugoga svjetskog rata, po sjećanju Milana Blaževića *Ivele* iz Lucića, država je organizirala tečaj u Novom Vinodolskom. Isti je pohađala nekolicina Krivopučana, te su kratko vrijeme iza toga imali pčele. Svi kazivači napominju da je to ubrzo izumrlo zato što pčele svakome *ne idu od ruke*. Na moje pitanje jesu li pčelari bili muškarci ili žene kazivači su odgovarali da su bili muškarci i tek pokoja žena uz njih, a kao jedinu ženu koja se samostalno bavila pčelarstvom naveli su jednu ženu s područja Rusove Drage u prvoj polovici 20. stoljeća. Budući da se bavljenje pčelarstvom prenosilo usmenom predajom, i to ponajviše unutar obitelji, oko pčela je radio tko je stigao i kada je bilo potrebno, neovisno o spolu: *Muškarci su radili svoj posao u šumi, kirijali (izvlačili trupce iz šume op.a.)... pa kad stignu bavi se čelama ... A često nisu bili kod kuće kad bi se čele rojile, tak da su žene radile oko toga*, kazao je Zlatko Tomljanović *Kaić* porijeklom iz Šušnja, a danas živi u Senju (sl. 1).

Slika 1: Pčelar Zlatko Tomljanović Kaić ispred svog pčelinjaka u Senju; snimio Augustin Perić, svibanj 2004.

Kao razlog neavljenja pčelarstvom Bunjevci Krivopučani isticali su da su se ljudi bojali da ih pčele ne ubodu jer na ovim područjima nije bilo liječnika. Osim za ljude, pčele su bile opasne i za životinje. To su potvrdili primjerima kada su pčele ugrizle konja ili magarca nakon čega su životinje uginule. Zadnji ovakav slučaj zbilo se na području Mrzloga Dola prije desetak godina. Pčelinjaci su također privlačili medvjede koji su nerijetko dolazili i posluživali se medom. Milan Špalj *Škicin* iz Sv. Jelene (Špalja) gledao je zajedno s dvadesetak ljudi kada je medvjed došao i podignuo sedam košnica dok nije naišao na jednu

koja je bila puna meda. Istu je otvorio, razbacao u okolinu okvire i, kada su pčele pobjegle, jeo je med. Također su medvjedi znali uzeti košnicu punu meda i odnijeti i do dvadesetak metara daleko. Upravo zbog ovih razloga tijekom istraživanja često sam vidjela pčelinjake koje unazad desetak godina čuvaju *električni čobani* – pčelinjaci ograđeni žicom koja je priključena na akumulator. Slikoviti opis djelovanja ovoga čobana opisao je dugogodišnji pčelar Milan Špalj Škicin: *Medvid dođe (...) onda ga brizne (...) on je bos, nije obuven pa još ako je mokra zemlja od kiše (...) on je blesav da izvinete, ide nosom a nos je moka. pa ga opali (...) onda on biži ća. Došo prije mjesec dana, udarilo ga, i on pokida dvi žice kako ga je bacilo. Više mi ne možemo bez čobana pčelarić. On je nama spas.* Nekolicina pčelara kraj pčelinjaka ima psa, najčešće *tornjaka* i *kraškog ovcara*. No da psi nisu pouzdana zaštita od medvjeda svjedoči primjer s Francikovca kada je vlasnik Berislav Šimunić 2006. godine kraj pčelinjaka ostavio psa, ali su psa, nakon napada medvjeda na košnice, napale pčele i usmratile ga.

2. SELIDBE PČELA IZ PRIMORJA

Kao što je već spomenuto, na području Alana, Podbila, Mrzloga Dola, Krivoga Puta i Veljuna pčelarstvo nije bilo razvijeno: *Gori nije prirodno za pčele, zima je, i postojala je opasnost od medvjeda. On bi to porazbaca sve po zimi i tako i dan danas*². No, stoga je u Primorju pčelarstvo bilo razvijeno u cijelom kronološkom razdoblju koje pokriva ovaj rad, a vrlo vjerojatno i mnogo ranije. U prilog tome svjedoče sljedeće naracije: *Iz Primorja je svaka kuća imala pčele. Ovaj Mirko Sovo, još se i njegov ćaća bavio ćelama, a mi imamo dole (misli na Primorje, op.a.) pčele kuća uz kuću*³. *U Šušnju moj otac se bavio pčelama, moji su imali pčele od pamtivjeka*⁴. *Moj šukundjed se bavio pčelama, ja sam peta generacija pčelara*, kazao je Milan Špalj Škicin Primorac porijeklom iz Sv. Jelene.

Pčele su boravile u Primorju na području Bunice, Sv. Jelene, Pijavice, Sibirinje, Vrtline, dok ne završi pašna odnosno cvatnja kadulje (*Salvia officinalis* L.), dakle do sredine svibnja, a ponekad i do kraja svibnja ovisno o klimatskim prilikama tekuće godine. Nakon toga selili su ih na ispašu *vriska* (primorski vrisak: krški ili bijeli – *Satureja montana* i modri ili klasoloki – *Satureja supsticata*) na više nadmorske visine. Na *planinu*, prostor od oko 500 do 800 metara nadmorske visine, odnosno na ljetne *stanove*, područja gdje su i sami ljeti boravili. Ponajviše na područje Alana, Podbila i Krivoga Puta⁵. Zabilježila sam nekoliko primjera kada su pčele smještali i na lokalitete na koje osobno nisu selili, primjerice Veljun (u zaselke Kuliće, Škobce, Donji Veljun), Vratnik i Francikovac. Nije bilo pravila iz kojih primorskih mjesta pčelari sele pčele u određena krivoputska mjesta. Naime to je ovisilo gdje je tko imao *koga poznatoga* ili vlastito zemljište.

U takvim slučajevima pčele su smještali u dogovoru s vlasnikom zemljišta na kojem su stajale košnice, a pčelari su dolazili raditi oko pčela po potrebi. Ovakva praksa zadržala se i danas. Kao naknadu što je pčelinjak smješten na nečijoj zemlji vlasnicima iste daje se uglavnom med. S područja Krivoga Puta pčele se nisu prenašale na pašu u udaljene krajeve. Zabilježila sam samo jedan primjer kada pčelar iz Senja, porijeklom iz Sv. Jelene, seli ljeti pčele ponekad na Klaričevac ponekad, ovisno o paši te godine, u Crni Kal u Liku⁶.

Košnice, odnosno *ulišta*, na planinu su se prenašala na magarcima i mulama, kako je to slikovito opisala Ivanka Atalić *Garina* iz Alana: *To da ste gledali kako sele ulišta smijali bi se (smijeh). Na mulama, magarcima i konjima. Onda bi zatvorili ta ulišta stolnjakom, ili stavi krpu na ulaz i zamotaj ulište da pčele ne pobignu ća. To su samo po noći išli. Na samar bi se sa svake strane stavilo po jedno ulište, za deset ulišta trebalo*

² Milan Tomljanović *Livak*, Bunica. Isto su naveli svi kazivači.

³ Anka Šolić *Tutanova*, Podbilo.

⁴ Zlatko Tomljanović *Kaić*, Šušanj.

⁵ Više o selidbama i životu na ljetnim *stanovima* vidi u istoimenom prilogu M. Rajković u ovoj monografiji.

⁶ Razlog selidbe pčela iz Senja u Crni Kal je taj što dotični ima ondje zeta.

je pet puta ići s magarcem gore, dolje. Kazivači su isticali da su selidbe bile jako rizične. *Možete si mislit da zapne negdje za drvo o ovim puteljcima pa da ga pčele izgrizu*, kazao je Zlatko Tomjanović Kaić iz Šušnja. Takvi događaji iz 20. stoljeća ostali su u sjećanju mnogih Krivopučana: *Jedan Primorac je selio u Vrtlinu čele na magarcu i one izletile van, njih puno ugrizlo magarca i on uginio*⁷. Da bi se izbjegle takve nesreće pojedinci su sami nosili ulišta na leđima: *A bilo je najviše ljudi koji su nosili ulišta na sebi, bojali su se da pčela ne ugrize konja ili magarca*⁸. U takvim slučajevima za svako ulište morali su jednom sići u Primorje, dakle tri do četiri sata hoda dolje i gore. Ovisno o broju košnica pčele su prenašali i po nekoliko noći. Ovaj posao obavljali su svi ukućani koji su mogli prenašati košnice. Kada je bilo puno košnica pomagali su im susjedi kojima se ova pomoć vraćala na neki drugi način, primjerice kopanjem njiva, košnjom trave, čuvanjem domaćih životinja na ispaši ili im se kasnije dalo meda. Ovakvo prenašanje košnica prakticiralo se do sedamdesetih godina 20. stoljeća, budući da su u tom periodu počinju upotrebljavati motorizirana vozila. Danas se košnice prevažaju u otvorenim kombijima, kamionima, automobilskim prikolicama i osobnim automobilima (sl.2, 2a, 2b, 2c).

Slika 2, 2a, 2b, 2c: Mirko Tomljanović Sova iz Podbila, istovaruje košnice iz automobila; snimila M. Rajković, lipanj 2006.

Na planini su pčele do kraja rujna, katkad ako je lijepo vrijeme i do kraja listopada, a zatim ih sele nazad u Primorje. Uzgajivači koji su prenosili pčele na vlastitu zemlju uglavnom su selili zajedno s pčelama.

⁷ Milan Tomljanović Periša, Alan.

⁸ Tome Špalj Cucin, Krivi Put.

Nakon što su Primorci početkom druge polovice 20. stoljeća masovno selili u Senj i prestali seliti na ljetne *stanove*, nastavljali su se baviti pčelarstvom u Senju i nastavili seliti košnice na područje Krivoga Puta te ih obilaziti prema potrebi. Takav primjer je otac kazivačice Nade Prpić *Grgaice* koji se bavio pčelarstvom u Kosovoj Buljimi i nastavio kada je doselio u Senj. Danas njegov sin Grga seli košnice iz Senja i Pijavice na područje Melnica, a nakon Melnica na Kosovu Buljimu i Vratarušu. Nekoliko pčelara seli pčele iz Bunice u Vratarušu. Zlatko Tomljanović *Kaić* košnice iz Senja ljeti seli u Šušanj. Nekoliko pčelara porijeklom iz Krivoga Puta danas žive u Rijeci i njenoj okolici, a ljeti sele pčele u Krivi Put (Podbilo). Uglavnom imaju kuće u Krivome Putu, te ljeti dolaze često ovamo, ponekad i svaki dan, ili duže borave ovdje posebice u periodu rojenja. Ostali uzgajivači na ovim područjima imaju rodbinu ili poznanike, kao primjerice jedan pčelar u Šojatskome Dolcu, te jedan u Francikovcu. Osim što stanovnici ovih krajeva ljeti sele pčele na planine, na ove ljetne ispaše sele ih i pčelari s udaljenijih područja, primjerice početkom 60-ih godina 20. stoljeća, prema kazivanjima mnogih Krivopučana, selili su ih Slovenci. Na području Podbila i Alana danas postoji nekoliko pčelara koji se proizvodnjom meda osim za vlastitu upotrebu bave i zbog prodaje. Njihov broj košnica varira od 20 do 160.

3. KOŠNICE

Unajjače razvijenoj zajednici (proljeće-ljeto) je od 50.000 do 80.000 radilica i nekoliko stotina do tri tisuće trutova (usp. Matašin 2004:9). Želimo li doći do pčelinjih proizvoda pčelinju zajednicu moramo smjestiti u prostor u kojem ona može živjeti i proizvoditi. Tijekom 20. stoljeća na području Krivoga Puta upotrebljavale su se razne vrste košnica. Početkom 20. stoljeća košnice su bile s nepokretnim saćem⁹, a od sredine stoljeća počelo se izrađivati košnice s pokretnim saćem. Dakako, ove dvije faze bile su i paralelne, a ovisile su ponajviše o tome ima li Krivopučanin tek nekoliko košnica ili se time bavi ozbiljnije. *Sve košnice imaju leto (otvor koji povezuje unutarnju i vanjsku sredinu), krov, podnicu (dno košnice), ulice (prostore između saća po kojima se pčele kreću) i izgrađeno saće (okomito na leto ili usporedno s njim)* (Matašin, 2004: 9).

Najprimitivnije vrste košnice bile su dubene košnice. Na ovim prostorima zvane *uzgorna duplja*. Ovakve košnice prevladavale su krajem 19. stoljeća. Naime, u njima su držali pčele pradjed i djed Milana Špalja *Škicina*, koji su imali pčele u Sv. Jeleni, a ljeti ih selili u Klarićevac. Od svih kazivača jedino se još Mirko Tomljanović *Sova* iz Podbila sjeća izrade takvih košnica dok je bio dijete: *Moglo se izdubsti drvo, znali smo sa hoblom* (tesarski alat) *iščistiti sve iznutra lipo najčešće brijest, i u tome su bile pčele*. Ovakav smještaj pčela prakticirao se na području Krivoga Puta do početka 20. stoljeća. Do ovoga nas zaključka dovode odgovori Krivopučana koji su tumačili da nikada nisu vidjeli ovaj postupak već su o njemu čuli od starijih koji su ga prakticirali.

Najraširenija vrsta košnice bila su *ulišta*. (sl. 3) Tijekom 20. stoljeća, do raseljavanja stanovništva 70-ih godina pa i kasnije, *ulišta* su bila toliko raširena da Krivopučani naziv *ulišta* i danas često koriste kao naziv za sve košnice. Svi kazivači znali su objasniti njihov izgled, a primjer jednog opisa je sljedeći: *Ulište? Zabiju se četiri daske, nema okvirić da se vadi van, onda se naprave četiri štapića na odstojanju tri centimetra, i tu su pčele stvarale saće i nosile med*¹⁰. *Ulišta* su bila kvadratnog oblika sačinjena od dasaka, najbolje od drveta jele ili smreke. Bila su različitih dimenzija, primjerice 25 centimetara puta 30 centimetara, 30 centimetara puta 40 centimetara ili 50 centimetara puta 50 centimetara. Visine od 70 centimetara do jednog metra. Pokrov je bio malo šira daska. S prednje strane *ulišta* bile su izbušene jedna ili dvije rupe kroz koju su ulazile i izlazile pčele (sl. 4). Primitivna *ulišta* imala su nepokretno saće. Umjesto njih *ulišta* su na dva mjesta probušili i stavili štapiće u sredinu. Najčešće dva prekrizena štapića, *križe*. Na veća *ulišta* moglo se staviti i do tri prekrizena štapića. Na njih su se pčele oslanjale pri gradnji saće, kako se saće ne bi od težine pokidalo i palo na dno. Manjim *ulištima* svaka stranica bila je izrađena od jedne daske, a stranice širih *ulišta*, primjerice 50 puta 50

⁹ Saće je skupina stanica oblika šestostrane prizme, a građeno je od prirodnoga pčelinjeg voska. U saću radilice othranjuju leglo te spremaju med (nektar) i pelud (usp. Matašin, 2004: 9).

¹⁰ Tome Špalj *Cucin*.

centimetara bile su izrađene od više daščica, s time da su se daščice stavljale jedna preko druge do polovine da pčelama ne puše između njih. *Ulišta* se moglo naručiti kod suseljana koji su bili spretniji s obradom drveta. Međutim pčelari su ih većinom sami izrađivali. Gotovo *ulište* premazali su smjesom napravljenom od pepela i kravljeg izmeta i tako spriječili ulazak sitnih životinja, svjetla, padalina i hladnoće.

Slika 3. Ulište, izradio Zlatko Tomljanović Kaić oko 1980. godine, danas ga čuva za uspomenu; snimio Augustin Perić, svibanj 2004.

Nakon *ulišta*, počele su se koristiti košnice pod nazivom *Baračevka*. Ovaj tip košnica također je kvadratnoga oblika ali imao je i pokretno saće. *Baračevke* su bile izdužene i lako su se stavljale i transportirale na magarcu ili muli. U *baračevku* se stavljalo 12 okvira, a prema potrebi mogao se stavljati i nastavak.

Osim navedenih košnica, na ovom prostoru koriste se i tzv. AŽ košnice ili *Ažejke* (sl.1)¹¹. Ovaj tip košnice na ovim prostorima koristi se od sredine 20. stoljeća. Postoji nekoliko podvrsta koje se razlikuju prema širini, odnosno prema broju okvira koji u njih može stati. Najraširenije su sa 18 i 20 okvira, a poneki imaju i sa 24, te i 33 okvira. Pčelari ih smatraju praktičnima za seljenje. Ako košnica ima nastavke tada se donji još naziva *plodište*, a gornji *medište*¹². AŽ košnice pogodne su za transport u osobnom automobilu jer su relativno male i lako se zatvaraju. Nedostaci su im ti što im se ne može dodavati još nastavaka kada se pčelinje društvo razvije, kao primjerice u *Langstroth-rootove* košnice zvane još i *američka nastavljča –LR*, i *amerikanke*. Kod *Langstroth-rootove* košnice dodaju se nastavci jedan na drugi i kada se želi pojačati društvo ili stvoriti novo izvadi se jedan ili više okvira i odozgo se stavlja u nastavak košnice¹³.

Slika 4. Ulazak pčela u košnicu, detalj.

¹¹ Naziv je dobila po svom projektantu Slovincu Antonu Žnideršiću. On je dogradio Albertijevu košnicu, koja se još naziva *lisnjača*.

¹² Rekao je Berislav Šimunić, dr. vet. med.

¹³ Zlatko Tomljanović Kaić, Šušanj; Milan Špalj Škicin.

Svaki pčelar nastoji imati jednu vrstu košnica, budući da im tada okviri odgovaraju svim košnicama i na taj način je lakše pčelariti. Pojavom motoriziranih vozila i olakšanim transportom pčelari su košnice počeli nabavljati u raznim dijelovima Hrvatske, pa najčešće nove košnice pronalaze preko oglasa. Ako dogovore povoljnu cijenu nije im problem po košnice otići u Vrbovec, Slavoniju ili okolicu Zagreba. Iz ovih razloga na ovom prostoru pronalazimo razne vrste košnica.

Osim ovih najraširenijih vrsta košnica postoje i *pletare* ili *trнке* koje se uglavnom koriste za prihvat odbjelog roja i za privremeni smještaj pčela (sl. 5). Ovo je ujedno razlog što je svaki pčelar imao, a imaju i danas, barem jednu do dvije *pletare*. *Pletare* su izrađene od slame. U prvoj polovici 20. stoljeća kupovali su ih na sajmovima primjerice u Brinju, Otočcu, a u drugoj polovici 20. stoljeća mogle su se kupiti u Pčelarskoj zadruzi ili u specijaliziranim trgovinama u Rijeci.

Također, svaki je pčelar nastojao imati malu košnicu zvanu *nukleus* (sl. 6). U njoj se formiralo novo društvo, manja pčelinja zajednica bez *medišta*, koja u njoj boravi i do sedam mjeseci, odnosno dok se društvo ne razvije a tada ga pčelar seli u pravu košnicu. *Nukleus* je također izrađen od dasaka.

Slika 5: Pletara, vlasnik Zlatko Tomljanović Kaić; snimio Augustin Perić, lipanj 2004.

Slika 6: Košnica nukleus, vlasnik Zlatko Tomljanović Kaić; snimio Augustin Perić, lipanj 2004.

Na košnice su pisali brojeve koji su pomagali pčelaru da si olakša pamćenje kada je nastalo koje društvo. U vrijeme istraživanja na terenu pronalaze se košnice obojane u bijelu, plavu, žutu te sivosmeđu boju (sl. 7 i 9). Košnice u bojama olakšavaju pčelama povratak u košnicu.

Svi kazivači naveli su da su košnice oduvijek stajale u blizini kuća (sl. 9) ili u okućnici (sl. 8, 8a), a tako je i danas. Pritom se pazilo da ih se ne stavi ondje gdje prolaze ljudi i domaće životinje. Postolje, na kojem su poslagane košnice jedna do druge, bilo je odignuto od zemlje tridesetak centimetara, a najčešće

Slika 7: Detalj pčelinjaka. Košnice stoje na drvenim gredama, obojane su i pokrite; snimila M. Rajković, lipanj 2005.

Slika 8, 8a: Smještaj pčelinjaka u okućnici, Podbilo; snimila M. Rajković lipanj 2005.

je bilo napravljeno od dvije uzdužne grede ili daske koje su od zemlje odignute pomoću kamena, *kvadri* (sl. 9), cigli ili rjeđe krupnijih cjepanica drveta (sl. 7). Budući da danas na području Krivoga Puta ima mnogo napuštenih kuća, od kojih su ponegdje ostali samo temelji i poneki ostaci zida, košnice često stoje na ovakvim ruševinama.

Krivopučani su kazivali da oblik pčelinjaka ovisi o raspoloživu prostoru. Pčelinjaci su mogli biti u jednoj liniji (sl. 9), u obliku slova L (sl. 8a) te u obliku tri stranice četverokuta, a iste takve i danas pronalazimo na ovom prostoru. Pa tako i jedan vlasnik može imati nekoliko pčelinjaka raznih oblika. Na području Krivoga Puta postoje i pčelinjaci na motornim vozilima, uglavnom kamionu. Tijekom istraživanja zabilježen je jedan primjerak. Košnice su bile okrenute prema moru, tako da budu u zavjetrini, a iza njih je prostor u kojem pčelar Milan Špalj *Škicin* smješta pčelarski pribor i ostale potrepštine, primjerice škrinje u kojima drži rezervne okvire i vosak koji sam preša. Prostor ima krov i iznutra izgleda kao prostorija. Ovaj pčelinjak smješten je kraj glavne ceste iz Senja prema Krivome Putu i ondje pčele borave zimi i u proljeće.

Uz pčelinjak stavlja se veća posuda u kojoj se nalazi voda za pčele. *Po nju pčela može izletjeti i do 50 puta dnevno.* (Matašin 2004: 13) Vodu za piće najbolje je staviti u izdubljenu cjepanicu stabla, kazali su Krivopučani. Ako je bio manji broj košnica mogla se staviti u neku staru plitku zdjelu, koja se prije upotrebljavala u kućanstvu, ili u nekoliko njih (sl. 9). Zadnjih tridesetak godina, osim navedenoga, voda se može staviti i u plastičnu veću posudu. U ove posude često se stavlja kamen ili daščica na kojoj pčele stoje kada piju vodu, a pomaže im da se ne utope. Kraj pčelinjaka stavljala se konjska lubanja za koju se vjerovalo da ima apotropejsku moć, odnosno da može odbiti zlo od pčelinjaka i pčela privlačeći pogled na sebe. Osim toga, konjska glava je po *starom vjerovanju* donosila sreću, rekao je Petar Tomljanović *Čona* iz Podbila.

Zimi košnice ostaju na istom mjestu, ali se zaštite da im ne puše vjetar i da ne cure padaline po njima. Košnice se pokriju daskama (sl. 6),¹⁴ preko svake košnice napravi se posebno krov od *lesonita* (sl. 7),¹⁵ stave se *plehnati* limovi te na njih kamen (sl. 6) da ih vjetar ne može srušiti. Također se pod lim stavljala slama, stare tkanine i vuneni prekrivači, a zadnjih tridesetak godina i *stiropor*.

Slika 9: Detalj pčelinjaka u jednoj liniji, kraj kuće, stoji na kvadrima na koje su stavljene grede, zaštićen najlonom, Šojatski Dolac; snimila M. Rajković, lipanj 2004.

¹⁴ Mirko Tomljanović *Sova* Krivi Put.

¹⁵ Petar Tomljanović *Čona*.

4. DIVLJE PČELE

U svim ispitanim lokalitetima zabilježeno je pronalaženje *divljih* pčela (odbjeglih) u šumi. Odbjegle pčele mogu se pronaći u šumi najviše krajem svibnja, budući da se u tom razdoblju pčele uglavnom roje. Pčele su se u prirodi najčešće smještale na čovjeku nepristupačna mjesta. Na području Krivoga Puta uglavnom ih se pronalazilo u starom i šupljem drvetu, najčešće bukvi, a ovakav izbor Krivopučani objašnjavaju time što bukva ima najviše otvora i šupljina u kojima pčele mogu prezimiti. Pčele su se također mogle pronaći i u jeli, javoru, boru, jasenu, hrastu kao i svakoj vočki koja cvjeta.

Prenašanje *divljih* pčela kući bila je češća pojava u *starija vremena*, rekli su kazivači i pod tim su mislili na razdoblje prije njihova rođenja, dakle prije 20-ih godina 20. stoljeća. Danas se ovakve radnje ne izvode. Prenašanje pčela do kuće izvodilo se na više načina. Pčele pronađene u omanjem drvetu zajedno su se s njim odnijeli kući. *Čovjek je otpilio bor ispod i iznad pčela i gore je stavio dasku. Taj bor je dovezao kući na magarcu*¹⁶. Ovaj postupak iz razdoblja prije Drugoga svjetskog rata objasnio je najstariji kazivač Marko Pavelić *Mijatina* iz Podbila. Drugi slučajevi kada se odsjeklo cijelo stablo nisu zabilježeni jer, kako je objasnio Milan Blažević *Ivela* iz Lučica, ta stabla bila su debela oko 60 centimetara i visoka po pet do šest metara, *nisu pčele na niskom, ko bi to odsjeko*¹⁷. Najuobičajnije je bilo da se pčele presele u drugo *ulište*. Obično se *kadilo* (dimilo) pčele: *To je bilo primitivno. Ako je bio jedan otvor bilo je dobro, ako je bukva i gore šuplja onda ih se istjera ća* (smijeh). Kad ih se istjeralo van i u blizinu, na stablo se trebala staviti prihvatna košnica. Unutrašnjost košnice prethodno se poprskala slatkom vodom i šećerom ili medom, namazala travama koje imaju izraziti miris, primjerice *vriskom*, a nakon toga čekalo se da pčele uđu. Pri tom se govorilo: *Leč majka, leč majka*¹⁸. Nakon što se pčele *sarenu* (poberu, presele) u prihvatnu košnicu, odnose se kući. No ovakvi postupci bili su teško izvodivi. Kada se nađu pčele u šumi na području Podbila drvo se obilježi *da se zna da je to zauzeti roj*¹⁹, dok na ostalim lokalitetima takve radnje nisam zabilježila.

Med *divljih* pčela uzimao se ukoliko ga je bilo. No, nitko od kazivača osobno nije pronašao med već samo pčele. Ante Prpić *Rus* iz Rusove Drage sjeća se iz djetinjstva da je: *Meda bilo tek toliko, nako na prste za uzet, al moraš pazi da te čela ne ujede*. Jedino je Mirko Tomljanović *Sova* rekao da je u mladosti znao u šumi pronaći i do 100 kilograma meda u jednoj godini. Med se uzima kada se pronađe. Nije zabilježen niti jedan primjer stalnog dolaženja i uzimanja meda. Primorci su katkada slučajno ugledali stijenu s pčelama u blizini morske obale, međutim zbog nedostupnosti terena nisu zabilježeni slučajevi da su ih vadili odatle.

5. ROJENJE

Medonosna pčela živi u pčelinjoj zajednici. Članovi te zajednice su radilice, spolno nerazvijene ženke koje obavljaju sve poslove, trutovi, koji žive samo tijekom aktivnog razdoblja i osjemenjuju maticu, te jedna spolno zrela ženka matica. (Matašin 2004: 9). *Pčelinje zajednice razmnožavaju se rojenjem. Pri tom se zajednica podijeli na dva dijela od kojih pčela s maticom izlazi iz košnice i traži novi smještaj, a dio s novom maticom ostaje u košnici* (Ibid. 11). Pčele imaju *gospodaricu*, odnosno *maticu*, *gdi ona stane tu i one dođu, dignu se i odu*, objasnili su svojim riječima Krivopučani. Petar Tomljanović *Čona* sjeća se da su pčelinje zajednice davale i dva do tri roja u sezoni. Zajednica se roji kada je toliko razvijena da joj je košnica premalena. Najčešće je to u proljeće i ljeto, kada je u prirodi obilno cvjetanje, oko podneva za lijepa vremena. Ako pčele krenu mogu se zadržati, odnosno može se spriječiti njihov odlazak pravovremenim sakupljanjem roja. *Pčele ... traže gdi bi se smjestile, ako je sunčano odu u šumu. Međutim ako padne kiša ili puše bura, strese*

¹⁶ Objašnjenje ovog postupka dali su svi kazivači.

¹⁷ Objašnjenje istog sadržaja dali su svi kazivači.

¹⁸ Postupak je objasnio Mirko Tomljanović *Sova*, a uzrečicu su potvrdili svi kazivači.

¹⁹ Petar Tomljanović *Čona*, Podbilo.

*ih i poginu*²⁰. Odlazak pčela mogao se spriječiti na više načina: moglo se lupati s dva kamena - tada misle da se sprema nevirijeme ili grmljavina ili ih se moglo poškropiti čistom vodom - tada pomisle da pada kiša i vraćaju se u košnicu. Ova radnja s vodom češće se prakticirala. Naime, na pojavu kiše, buke i dima pčele se zaustavljaju.

Također se govorilo: *Sidi majka na nogajka*²¹
*Lek majka, lek majka.*²²

Dok se izvode navedene radnje pčelama se postavi prazna košnica koja se prethodno poškropi medom ili slatkom vodom. Svi pčelari isticali su da je kod pčelarstva najvažnije da se pčele u pravo vrijeme presele u drugu košnicu, praznu, jer se tako stvori *novo društvo*, odnosno povećava broj košnica.

Prilikom rojenja pčela pčelari nastoje biti u njihovoj blizini te nastoje spriječiti odlazak roja ili ga nastoje vratiti. Nakon što je roj pčela izašao iz košnice njihova prva odrednica često je obližnje stablo (sl. 10, 10a, 10b), po mogućnosti voćke u cvatu. No nerijetko je to bilo i u susjednim dvorištima. Dolazak pčela na cijelom krivopuškome području smatralo se srećom iz više razloga. Prvenstveno jer će tada voćke biti oprasene, a time će ujedno biti i više voća. Spretniji Krivopučanin mogao je uhvatiti roj i tako postati vlasnik pčela, a uskoro i meda. Budući da većina Krivopučana nije znala postupak preseljenja roja, a ističu da ih *nije niti zanimalo*, roj je mogao uzeti i netko drugi. *Onda neko dodi ... metni ulište kraj stabla. Onda malo zapali krpu pod stablom da one uniđu u ulište. I ostanu tu ako bi uspjele, ako ne ništa*²³.

Slika 10, 10a, 10b: Berislav Atalić - skidanje odbjeglog roja pčela s drveta, Alan; snimio Augustin Perić, lipanj 2003. godine.

6. PČELINJI PROIZVODI

Kada pčele napune košnicu medom pčelari ga vade van. Krivopučani koji su imali nekoliko košnica nису sortirali med jer ga nije bilo dovoljno za takve postupke. Veći pčelari poznaju nekoliko vrsta meda. Najrašireniji su od kadulje (u primorju zvan *kuš*) i *vriska* (na *planini*) (sl. 11), koji spadaju u red naj-

²⁰ Ivan Vukelić *Mikula*, Podbilo. Isto su kazali: Petar Tomljanović *Čona*, Podbilo; Mirko Tomljanović *Sova*, Podbilo; Milan Tomljanović *Periša*, Alan; Milan Prpić *Brkac*, Šušanj.

²¹ Tome Špalj *Cucin*, Krivi Put; Nada Prpić *Grgaica*, Kosova Buljima; Milan Prpić *Brkac*, Šušanj.

²² Petar Tomljanović *Čona* i Mirko Tomljanović *Sova*, Podbilo.

²³ Ovaj primjer naveo je Milan Krmpotić *Zekonja* iz Veljuna.

Slika 11: Med od vriska. Proizveo Mirko Tomljanović Sova iz Podbila; snimila M. Rajković; kolovoz 2005.

finijih vrsta meda (Alaupović-Gjeldum 2004:44). Ovisno o vrstama medonosnih biljaka davani su nazivi vrstama meda. Pored ove dvije monoflorne vrste meda, postoji i med od bagrema, jele i lipe. Poliflorne vrste meda, dakle one koje se dobivaju pašom nekoliko vrsta cvjetova je livadski med. Također imamo i šumski *medun* (od medne rose – proizvod lisnih i štitastih ušiju – biljnih ušenaca) s jele i smreke. Dakako da postoje i druge medonosne biljke na koje pčele odlaze na pašu, ali ne u dovoljnoj količini da bi se po njima nazvale vrste meda. Osim klasifikacije prema cvjetnom porijeklu, *med se razlikuje po svojim osjetilnim osobinama, boji, mirisu, okusu, a i po konzistenciji posebice po gustoći i sklonosti kristalizaciji* (Alaupović-Gjeldum 2004:44).

Med se koristio prvenstveno za prehranu: *Ja se sićam ko dite namaži koru kruha medom i gore metni skorup to je bila poslastica*²⁴. Pored prehrane, med je imao i ljekovita svojstva, posebice kadulja i vrisak za bolesti respiratornoga sustava (bronhi i pluća). Najbolji med na ovim prostorima je od kadulje i vrisaka. Med od kadulje pomaže u izlječenju bolesti grla, dišnih organa, posebice pluća. Također je dobar za nervni sistem, te za ozdravljenje ulkusne bolesti želuca (čira). Osim mazanja na kruh, i konzumacije žličicom, me-

dom se zaslađivao čaj, a posebice je dobar u kombinaciji s ljekovitim čajevima²⁵. Također svi se Krivopučani slažu da je med posebno vrijedna namirnica za održavanje i poboljšavanje općeg stanja ljudskog organizma. Zbog neimaštine poneki su med upotrebljavali samo kao lijek.

Tradicijski pčelinji proizvodi su med i vosak. Danas su osim njih pčelinji proizvodi i pelud, propolis, matična mliječ te pčelinji otrov. Među njima treba razlikovati one proizvode koje proizvodi pčela (vosak, matična mliječ i pčelinji otrov) od onih koje pčela skuplja u prirodi i doradi ih proizvodima svoga tijela, nakon čega i oni postaju pčelinji proizvodi (med, pelud i propolis) (Matašin 2004: 15). Pojedine od ovih proizvoda pronalazimo i na krivoputskome području: *Od pčela se također koristilo to saće, pelud, to je isto ljekovito. U to saće se doda vode i onda ono kuva na vodi. Pelud je dobar za rane, to s tim mažeš i zaraste. Ko na psu što se kaže!*²⁶ U suvremenom pčelarstvu pčelari uzimaju i grumenčice *propolisa*²⁷. Isti stave u 75% alkohol ili domaću *tropovu* rakiju da odstoji neko vrijeme, s time da ga svaki dan promućkaju²⁸. S ovim pripravkom mažu posjekotine, kurje oči i promjene na sluznici da prije zacijele, kako kod ljudi tako i kod životinja. Također može ga se staviti u običnu vodu te uzimati s malo meda ili šećera za jačanje imuniteta, odnosno opće otpornosti organizma, ali i kao prevenciju srčanih bolesti.

²⁴ Anka Butković *Matićeva*, Alan. Isto su potvrdili: Milan Prpić *Brkac*, Šušanj; Luka Krmpotić *Brnde*, Veljun; Milan Šojat *Colaš*, Francikovac; Marko Tomljanović *Rilac*, Mrzli Dol; Mara Tomljanović *Isanova*, Veljun; Mira Tomljanović *Ropetina*, Krivi Put; Nada Šojat *Valina*, Šojatski Dolac; Ivan Vukelić *Rokić*, Vratruša; Petar Tomljanović *Jukša*, Mrzli Dol; Anka Šolić *Tutanova*, Podbilo.

²⁵ Detaljnije o narodnoj medicini vidi u prilogu P. Kelemen u drugom svesku Monografije.

²⁶ Milan Prpić *Brkac*, Šušanj. Isto su potvrdili svi kazivači.

²⁷ Propolis je smeđezelenkasta smolasta tvar koju pčele čeljustima skidaju s drveća i unose u košnicu. Pčele njime lijepe pukotine, okvire sa saćem, premazuju unutrašnjost košnice i obljepjivanjem konzerviraju - balzamiraju strane predmete te uginule i ubijene životinjice u košnici (usp. Matašin 2004: 13).

²⁸ Prilikom izrade tekućeg propolisa bitan je omjer. Na Krivome Puta uglavnom se prakticira staviti jedan grumenčić propolisa promjera jedan centimetar na dva decilitra tekućine.

Od meda se pravio *šerbet*. Prema kazivanju, to je *bio lik, najbolje piće što je postojalo*, kazala je Draga Tomljanović *Rilčeva* iz Mrzloga Dola.²⁹ *Šerbet se radio od ostatka saća nakon što se iscijedio med. Te grude stavile bi se u drveni sud (posudu) u kojem su stajale 15 do 20 dana, odnosno dok nije ustojilo i zakipilo (provrelo), stoji kao mošt*, objasnila je Nada Prpić *Grgaica* iz Kosove Buljime. U Podbilu se tom sastavu danas dodaje limunov sok ili limunska kiselina. Od dvije košnice moglo se dobiti oko deset litara *šerbeta*, odnosno na litru meda dodaje se oko tri litre vode. Gotovi *šerbet* čuvao se u staklenim bocama i *bocunima*. Krivopučani su naglašavali da se nekada sve iskorištavalo, pa tako i danas. Nakon što se izvadi i istopi, vosak se nosi u pčelarsku zadrugu u Rijeku i zamijeni za satne osnove koje su pčelari stavljali u okvire na kojima su pčele gradile saće.

Koliko će se meda dobiti ovisi o klimatskim prilikama tekuće godine. Primjerice kada je suša nema cvijeća pa tako niti meda, a ako je godina dobra od jedne košnice može se dobiti od deset do petnaest kilograma meda. Koliko će se puta godišnje vaditi med također ovisi o *pašnim* prilikama i načinu pčelarenja. *Nekad donese, nekada ne donese nikako. Kad je paša dobra, nekad bude, nekad ne bude* kazuje Petar Tomljanović *Čona*, a Mirko Tomljanović *Sova* iz Podbila dodao je: *E, kad nema meda nema, lani je bilo, ova godina je loša*. Ako se med vadi jednom godišnje onda je to uglavnom u jesen, a ako ga bude više onda kada ga pčele naprave, prerade i zatvore košnicu. U idealnim *pašnim* prilikama Krivopučani vrcaju med tri puta godišnje, jednom u primorju nakon paše kadulje, drugi put nakon paše livade (najčešće tijekom lipnja, početkom srpnja), te treći put u jesen nakon paše *vriska*.

Postoji više postupaka odnosno načina vađenja meda. Mirko Tomljanović *Sova* med je vadio na sljedeći način: *Izvadiš gornji nastavak, to je medište, pčele se oklate (maknu s okvira) i okvire pune meda nosiš kući na vrcanje ... poklopac skinemo i kad izvrcamo okvire metnemo natrag u medište*. Kada su vadili med iz *ulišta*

Slika 12. Pčelar Zlatko Tomljanović Kaić s pčelarskim priborom, Senj; snimio Augustin Perić, svibanj 2004.

gornji dio poklopca bi se otkinuo, ulište bi se spojilo. Po spoju bi se metnulo krpu, dimilo bi se tako da pčele odu 'di je saće i med se prazni. Med i saće se ručno izvade van u posudu zatim se saće tiska rukom, pa procjedi kroz gazu, objasnio je Ivan Vukelić *Mikula*. Kazivači su isticali da se med rukom istiskao, a vrcati se počelo zadnjih tridesetak godina zato što pčelari nisu imali gotovo ništa od pčelarskoga pribora, kao što se vidi u objašnjenju Ivanke Atalić iz Alana: *Ovi ostali su imali do 10–15 komada ... e ulišta ... to su imali primitivno, a jedino je jedan Primorac koji je imo preko sto tih ulišta imo sve i vrcaljku, i to je sve 1941. godine ošlo u vatru, zapalili Talijani. Onda je nešto obnovio iza Drugog svjetskog rata, ali na kratko već je bio star*.

Iz suvremenih košnica s pokretnim saćem vrcanjem se dobiva vrcani med, a iz košnica s nepokretnim saćem dobiva se cijedeni med ili, gnječanjem saća, muljani med. Ovaj med, osim meda, sadrži i pelud. Mnogi današnji pčelari dugo su prakticirali vađenje meda bez vrcanja: *Vadi se da se pčele izrenu van, dimi se, prenesu se u drugo prazno, prekriju se platom, onda se taj med cijed*, kao što je opisao Petar Tomljanović *Čona*. Med se vadi kada pčele napune košnicu medom, a to ovisi o paši tekuće godine.

²⁹ Isto su potvrdili: Mica Komadina *Marićeva*, Alan; Marija Rončević *Garina*, Alan; Anka Butković *Matićeva*, Alan; Krunoslav Krmpotić *Econja*, Veljun; Mara Tomljanović *Isanova*, Veljun; Mira Tomljanović *Ropetina*, Krivi Put; Marko Pavelić *Mijatina*, Podbilo; Nada Šojat *Valina*, Šojatski Dolac.

Pčelari pri vađenju saća s medom koriste *dimilicu*, nož i posudu u koju stavljaju saće. Od pčelinjih uboda zaštite se pčelarskom kapom. Dok je na ovim prostorima bilo više domaćih životinja u *dimilicu* se stavljala sušena *kravlja balega* (izmet) ili je pčelar zapalio duhan u luli i otpuhivao prema pčelama. Danas pčelarski pribor nabavljaju najčešće u Rijeci, ponajviše u Pčelarskoj zadruzi. Njega čine: žice za *žičenje okvira*, metlice, pčelarska dlijetla, *šarafcigere* (odvijače), *klišta* (klijesta), *špablice* raznih veličina, sipaonik-*tratur* za sipanje pčela (oblik lijevka) (sl. 12). Poneki pčelari ne koriste ništa osim *kadilice*, odnosno kako ju zovu *dimilica* (sl.13). Razlog tome navode dobro poznavanje kada se treba raditi oko pčela: kada je sunčano vrijeme najčešće oko podneva, nikako kada se mijenja vrijeme i kada se sprema za kišu, mora se raditi u tišini i bitno je da pčelar na sebi nema mirisa.

Slika 13 : Kadilica.

Prilikom zadnjega vađenja meda, koje se obavlja u jesen, pčelama se ostavlja nešto meda za zimske mjesece. Pčele tijekom cijele godine izlaze iz košnica, dakle i zimi, naime tada izlaze *samo da se pročiste*³⁰. Ne izlaze jedino ako je jako hladno, od nule do deset stupnjeva celzijusa. *Povišenjem vanjske temperature krajem zime i u proljeće pčelinja zajednica postupno se razvija do vrhunca u doba najintenzivnijeg cvjetanja bilja krajem proljeća* (Matašin 2004:13)

7. LIJEČENJE PČELA

Pored toga što pčele mogu otići prilikom rojenja, pčelari mogu ostati bez pčela ako se one razbole. Tako ih primjerice nametnik varoa može potpuno uništi. Prema tumačenju Petra Tomljanovića Čone iz Podbila pčele su mogli liječiti od tog nametnika dimljenjem i mravljom kiselinom, međutim Krivopučani dodaju, veoma teško, budući da se taj nametnik razvija i uništava čitavo pčelinje leglo. Pčele su se također liječile raznim travama no to je bilo u prošlosti, pri tome Krivopučani s kojima sam razgovarala misle na razdoblje prije njihova rođenja, dakle početak 20. stoljeća. Nitko od kazivača nije znao objasniti postupke, niti su ih osobno primjenjivali. *To su bili već stručnjaci koji bi to znali, kao i za čovjeka lijek tako i za pčele*³¹. Danas uzgajivači lijekove za pčele nabavljaju uglavnom u Veterinarskoj stanici u Senju.

³⁰ Kazali su svi kazivači.

³¹ Ivan Vukelić *Mikula*, Podbilo. S navedenom tvrdnjom slažu se svi kazivači.

8. UMJESTO ZAKLJUČKA

Unatoč tome što je prostor primorske strane Velike Kapele pogodan za pčelarstvo danas su na ovoj planini tek nekolicina ljudi pčelari. Uočava da su to muškarci od pedesetak godina i stariji te da su o pčelama i pčelarstvu naučili ponajviše usmenom predajom. Kao dodatnu edukaciju koriste časopis *Hrvatska pčela* kojega izdaje Hrvatski pčelarski savez³². Pojedini odlaze slušati predavanja koja u Senju ponekad organizira isti savez. Pčelari iskustva izmjenjuju i na sastancima u okviru Udruge pčelara Drača Senj³³ čiji je predsjednik Berislav Atalić porijeklom s Alana. Njihova djeca zaposlena su i nemaju afiniteta baviti se pčelarstvom jer, kako kažu, bavljenje pčelarstvom nesigurno je i smatraju ga dodatnim izvorima prihoda. Med prodaju u velikim količinama prekupcima iz Rijeke, Zagreba i drugih većih gradova koji ga dalje preprodaju. Tek pojedinim pčelarima prodaju vrše djeca, ostali ukućani ili unuci u većim urbanim sredinama i to turistima tijekom ljetnih mjeseci na obali ili kraj autocesta. Pčelari ističu da imaju problema s prodajom meda, unatoč tome što je to kvalitetan i ljekovit med. Osim meda, danas tek pojedinci rade *šerbet* i to isključivo za osobne potrebe, dakle nitko za prodaju. Kazivači se sjećaju da su prije Drugoga svjetskog rata od voska žene izrađivale svijeće (primjerice majka Petra Tomljanovića *Čone*), no u vrijeme moga istraživanja nitko od kazivača nije znao opisati postupak izrade svijeća. *Medicu*, rakiju od meda, također rade tek poneki za vlastite potrebe, ali na način da u već gotovu rakiju od loze ili *tropa* stave nekoliko žlica meda i naribaju koricu od limuna.

Smatram da ovaj kraj ima ogromne prirodne resurse, a posebice nezagađenu prirodu za puno ozbiljnije bavljenjem pčelarstvom. Pčelarstvo bi, osim za potrebe dodatnih izvora prihoda određenom broju Krivopučana, odnosno današnjih Senjana koji bi ljeti selili pčele na više nadmorske visine, moglo postati i primarnim izvorima prihoda, a to bi se možda moglo postići davanjem stipendija mladim ljudima za pčelarsku srednju školu. Ti mladi ljudi mogli bi kombinirati tradicijske prakse sa suvremenim, te podići pčelarstvo na višu razinu, a posebice da se med ne preprodaje prekupcima u *rinfuzi* već da se pakira u ambalažu s certifikatom (sastavom, geografskim porijeklom i sl.). Osim pakiranja meda mogao bi se dati i poticaj za razvoj maloga obiteljskog obrta za proizvodnju ostalih proizvoda od meda poput: *šerbeta*, rakija *medice* i *medovače*, *propolisa*, kolača od meda (spomenimo samo medenjake i paprenjake), ocat od meda, ukrasnih svijeća za posebne prigode i sl. Time bi se osim zapošljavanja, u početku barem nekoliko ljudi, kroz pčelarske proizvode popularizirao i ovaj kraj. A da je pčelarstvo bilo bitan dio života stanovnika obronaka primorske strane Velike Kapele svjedoče i uzrečice kojima se i danas koriste Krivopučani. Naime, pčelinje osobine često se koriste za označavanje ljudskih vrлина, ali i mana, te se kaže: *Marljiv kao pčela!*, *Sladak kao med!*, *Lijen kao trut!* A kada je netko lako došao do nečega kaže se: *Sjekira mu upala u med!*

LITERATURA:

- ALAUPOVIĆ-GJELDUM, Dinka (2004): *Pčela, čovjek, med i vosak u tradicijskoj kulturi Dalmacije*. U: Pčela, čovjek, med i vosak u tradicijskoj kulturi Dalmacije. (ur. Alaupović-Gjeldum Dinka, Željka Matašin, Vlasta Domaćinović) Katalog izložbe, Etnografski muzej u Splitu, Split, str. 26-85.
- MATAŠIN, Željka (2004): *Pčela, čovjek, med i vosak*. U: Pčela, čovjek, med i vosak u tradicijskoj kulturi Dalmacije. (ur. Alaupović - Gjeldum Dinka, Željka Matašin, Vlasta Domaćinović) Katalog izložbe, Etnografski muzej u Splitu, Split, str. 8-17.

³² Više o Hrvatskom pčelarskom savezu vidi na: <http://www.pcela.hr/>

³³ Više o Udruzi pčelara Drača Senj, vidi na: http://www.pcelarstvo.hr/udruga_pcelara_draca_senj-6.html

